

Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στην εικόνα της Γέννησης του Χριστού (Κωνσταντίνος Κόττης, Θεολόγος)

/ [Πεμπτούσια](#)

Αναμφίβολα η ορθόδοξη εικόνα της Γεννήσεως συνιστά, την πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση στην αγιογραφία, από απόψεως ερμηνευτικής, δογματικής. Διαμορφώθηκε από την παλαιοχριστιανική περίοδο^[1], διακρινόμενη σε πολλές παραλλαγές και δέχθηκε πλήθος επιρροών: προφητείες^[2], ευαγγέλια^[3], απόκρυφες διηγήσεις^[4], πατερικές ερμηνείες, ενώ υμνολογικά από την ποίηση της εορτής των Χριστουγέννων και τον Ακάθιστο Ύμνο. Φέρει έναν έντονο αφηγηματικό χαρακτήρα, εγγράφοντας σε ένα ενιαίο πλαίσιο, ξεχωριστά χρονικά γεγονότα της Γεννήσεως του Χριστού. Παρότι η εικόνα αποτελεί πρακτική και παραστατική διήγηση της θείας ενσάρκωσης του Χριστού, το στοιχείο του αειπάρθενου της Θεοτόκου και ο ρόλος του Ιωσήφ, καθώς και η αγγελική διακονία, αποτελούν αναπόσπαστα τμήματα της σύνθεσης.

Στο κέντρο της παράστασης έχουμε το σπήλαιο - φάτνη. Έχω την αίσθηση πως τουλάχιστον αυτός ο βασικός πυρήνας είναι ευχαριστιακός, χωρίς, βέβαια, να αναιρείται ο ιστορικός χαρακτήρας. Εντός ενυπάρχει η Θεοτόκος, ο ενσαρκωμένος και προς σταύρωση και ενταφιασμό Χριστός. Η εικόνα αυτή, θυμίζει το θυσιαστήριο του ιερού, ένα ιερό ταυτόχρονα Βηθλεέμ και Γολγοθάς. Με παραπέμπει στην αγία προσκομιδή και αναφορά, ενώ ζώα^[5], στην ακολουθία του αρχιερέως Χριστού κατά την πρώτη είσοδο: οι άνθρωποι οι οποίοι αποδέχονται την κλήση στην πίστη Τον ακολουθούν φωτιζόμενοι^[6]. Ομολογούν τα ορθά δόγματα, ως προϋπόθεση για την Θεία Ευχαριστία. Το σπήλαιο εικονίζεται πάντα ως χώρος Άδου. Το θείο βρέφος ιστορείται σαβανωμένο αντί σπαργανωμένο, εντός νεκρικής σαρκοφάγου. Σε κάποιες περιπτώσεις, οι ακτίνες του αστέρος έχουν σχήμα λειτουργικής λόγχης (ύστερη βυζαντινή εποχή)^[7]. Το σκότος παραπέμπει στις νεκρικές σκιές των ψυχών και τα σκιάδη της Παλαιάς Διαθήκης, τα οποία ο Χριστός φώτισε^[8].

Η Θεοτόκος άλλοτε φιλοτεχνείται φυσικά ξαπλωμένη, δηλώνοντας τον πόνο και την κούραση, που μια λεχώ βιώνει. Κατ' επέκταση, η ανθρώπινη φύση του Χριστού δεν απορροφήθηκε από την θεία, ούτε λειτουργεί ως μονοενεργητισμός ή μονοθελητισμός. Μην λησμονούμε, πως συχνά η Θεοτόκος ζωγραφίζεται μεγαλύτερη από τα άλλα εικονογραφικά στοιχεία. Σε άλλες, όμως, περιπτώσεις, η Θεοτόκος ιστορήθηκε σε περίπου κάθετη στάση. Σε αυτήν την περίπτωση

εξέφρασε την πατερική άποψη περί ανωδύνου τοκετού: «Άχραντε άκόπως βαστάσασα»[9], «Έπί τῷ ξένῳ σου τόκῳ, τὰς ὠδῖνας φυγοῦσα ὑπερφυῶς»[10], «άνωδίνῳ κυήσει»[11]. Ο επώδυνος τόκος, συνιστά συνέπεια της προπατορικής πτώσης[12]. Το αργότερο από τον 11^ο αιώνα, εμφανίσθηκε η περίπου καθιστή στάση της. Φυσικά υπάρχει και η στάση γονυκλισίας. Όλη η κτίση και η κατόικονομία μητέρα Του, αποδίδει προσκύνηση στον ενσαρκωμένο Λόγο. Συνήθως αυτό θεωρείται δυτική επίδραση. Μια άλλη σπάνια περίπτωση, συνιστά η θηλάζουσα Θεοτόκος. Αντλεί είτε από τον ευαγγελικό ανώνυμο μακαρισμό[13], είτε το Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου[14].

Υπάρχουν δύο φυτικά στοιχεία: η διάσπαρτη υποτυπώδη βλάστηση και το δένδρο, φυόμενα αμφοτέρω σε ένα άγονο τοπίο. Η πρώτη μπορεί να ταυτιστεί με την άφλεκτη βάτο ως προτύπωση της Θεοτόκου. Το δένδρο, από την άλλη, κοντά στην

Θεοτόκο και τον Ιωσήφ, μπορεί να ερμηνευθεί ως το εσχατολογικό δένδρο και βιβλίο της ζωής. Κυρίως, όμως, συνδέεται με το αειπάρθενο της Θεοτόκου και τον πειρασμό του Ιωσήφ. Η Θεοτόκος ως χώρα του αχωρήτου Χριστού, αποτελεί την εικόνα του βράχου που δεν άγγιξε ανθρώπινο χέρι και κατέστρεψε το είδωλο στο όραμα του Ναβουχοδονόσορ[15]. Υπάρχει βέβαια και η μαρτυρία του Ησαΐου[16].

Ο Αστήρ αντλεί, βέβαια, από τον Ματθαίο και την προφητεία του Βαλαάμ ως κάλεσμα προς τα Έθνη[17]. Ωστόσο ορθά ερμήνευσε ο Ιωάννης Χρυσόστομος πως δεν θα μπορούσε να είναι φυσικός αστέρας, ενώ ο Γρηγόριος ο Θεολόγος το κατονόμασε ρητά ως Άγγελο Κυρίου. Μάλιστα σε κάποιες απεικονίσεις ο αστήρ πλαισιώνεται από Άγγελο. Ενώνει με την αποστελλόμενη τριαδική ακτίνα τον πεπερασμένο κτιστό κόσμο που εγγράφεται στην εικόνα, αλλά και τον απεριόριστο που νοείται έξω από αυτήν. Το θείο βρέφος, τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος, ερχόμενο στον κόσμο επιφέρει την αποκατάσταση των διαταραγμένων σχέσεων μετά την πτώση. Φυσικά η παρουσία των Αγγέλων, παραπέμπει στην λειτουργική προσκομιδή: ο ιερέας τοποθετεί αστέρα στον δίσκο όπου υψώνεται ο προς θυσία αμνός. Υποδηλώνεται, παράλληλα, το «στῶμεν καλῶς», η τήρηση των Αγγέλων στον πατρικό αγιασμό[18].

Ο Ιωσήφ, υφίσταται πάντα εκτός φάτνης, αφού δεν είχε καμία συνάφεια σαρκική με την Θεοτόκο. Η σημερινή εικόνα της φάτνης, τύπος της δυτικής «Αγίας Οικογένειας», έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την ορθόδοξη αγιογραφία[19]. Ο Ιωσήφ στέκεται εκφράζοντας αμφιβολία. Αν η Μαρία παρανόμησε, οφείλει να

εφαρμόσει το νόμο. Αν είναι εκ πνεύματος Αγίου, θα προβεί σε βλασφημία. Όταν φιλοτεχνείται μόνος ο Ιωσήφ, το έργο αντλεί από την βιβλική διήγηση[20]. Όταν πλαισιώνεται από ποιμένα, είτε ακολουθούνται απόκρυφες πηγές[21], είτε ο Ακάθιστος Ύμνος[22]. Ο πειρασμός βαρύς: «Όπως αυτό το ξερό ραβδί δεν μπορεί να πετάξει φύλλα, έτσι και η παρθένος δεν μπορεί να κάνει παιδί». Όμως το ξερό ραβδί άνθησε και στον ξερό τόπο, το δένδρο αποδίδει στην ζωή και το αειπάρθενο.

Το λουτρό στην εικόνα, συνιστά μια δυσερμήνευτη σκηνή. Θα μπορούσε να είναι μια τυπική σκηνή καθημερινού βίου ή και όχι εάν τονίζει την ανθρώπινη φύση του Χριστού. Η μεν πρώτη περίπτωση έχει ως επιχείρημα, το ότι και οι παραστάσεις των Γενεσίων της Θεοτόκου, του Αγίου Νικολάου και του Προδρόμου, έχουν, επίσης, ως στοιχείο το λουτρό. Από την άλλη, η ανθρώπινη φύση του Χριστού, τονίζεται επαρκώς εντός του σπηλαίου. Το λουτρό, βέβαια, θα μπορούσε να σχετίζεται με το μετά τόκον αειπάρθενο και το λουτρό με την μαία Σαλώμη, η οποία ξεγέννησε την Θεοτόκο[23]. Ωστόσο εδώ μία είναι η μαία, ενώ κατά κανόνα στις εικόνες υπάρχουν 2 ή και 3[24]. Προβληματική, λοιπόν, η σύνδεση.

Τέλος μια τρίτη ερμηνεία, είναι η επιρροή από αρχαιοελληνικά εικονογραφικά πρότυπα. Η εορτή των Χριστουγέννων αυτονομήθηκε από τα Θεοφάνεια σταδιακά, πρώτα στη Δύση από το 335. Τότε προστέθηκαν οι 9 μήνες κύησης στην εορτή του Ευαγγελισμού, η οποία είχε θεσπιστεί συμβατικά στην ισημερία της 25ης Μαρτίου. Έτσι τα Χριστούγεννα κατέληξαν στις 25 Δεκεμβρίου, όπου τιμώνταν, ήδη, λόγω του χειμερινού ηλιοστασίου πολλά γενέσια θεοτήτων. Στην περίπτωση του

Διονύσου στην μορφή του χθόνιου Ζαγρέως, έχουμε μια περιπετειώδη γέννηση[25]. Απαντά το λουτρό υπό των νυμφών, η δολοφονία του και η ανάστασή του. Όλα αυτά, ενδέχεται να έπαιξαν κάποιο ρόλο, ώστε εικονογραφικά να επέζησε το θέμα του λουτρού στην Γέννηση του Χριστού[26].

[1] Πρβλ. την τοιχογραφία της Προσκύνησης των Μάγων στις Κατακόμβες της Πρισκίλλης (μέσα 3^{ου} αιώνα) και την εγκαυστική εικόνα του 6^{ου} αιώνα της Μονής του Σινά.

[2] Ησαΐας, Δανιήλ κ.α.

[3] Ματθαίος 1:18-2:23 και Λουκάς 2:1-20.

[4] Πρωτευαγγέλιο Ιακώβου 17:1-21:4 και Ψευδο-Ματθαίος.

[5] «ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκε», Ησαΐας 1:3.

[6] Μάξιμος ὁμολογητής, *Μυσταγωγία*, PG 688C-689B.

[7] Πρβλ.. την Γέννηση της Συλλογής Ανδρεάδη, χρονολογημένη στα 1400-1425.

[8] Ησαΐας 9:2 πρβλ. και απόκρυφο της Εις Άδου Καθόδου 5:3.

[9] Ακάθιστος Ὑμνος, τροπάριο Δ΄ Ωδής.

[10] Τροπάριο Θ΄ Ωδής Κανόνος Ὁρθρου 24^{ης} Δεκεμβρίου.

[11] Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Ομιλία ΚΗ΄ Εις την Γέννησιν*.

[12] Γένεσις 3:16.

[13] Λουκάς 11:27.

[14] Πρωτευαγγέλιο Ιακώβου 19:2.

[15] Δανιήλ 2:1-49.

[16] «Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται.», Ησαΐας 11:1.

[17] Αριθμοί 24:16-17.

[18] Αποκάλυψη Ιωάννου 12:7-9.

[19] Βλ. Μοναχού Σεραφείμ, *Η αιρετική απεικόνιση της Αγίας Οικογενείας*.

[20] Ματθαίος 1:19-20.

[21] Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου 14: 1-2, Ευαγγέλιο Ψευδο-Ματθαίου.

[22] «Ζάλην ἔνδοθεν ἔχων λογισμῶν ἀμφιβόλων, ὁ σώφρων Ἰωσήφ ἐταράχθη· πρὸς τὴν ἄγαμόν σε θεωρῶν καὶ κλεψίγαμον ὑπονοῶν Ἄμεμπτε· μαθῶν δέ σου τὴν σύλληψιν ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, ἔφη Ἀλληλούια», Ακάθιστος Ὑμνος, Οἶκος Ζ.

[23] Πρωτευαγγέλιο Ιακώβου, 19:1-3.

[24] Από τις λίγες περιπτώσεις με μία, μόνο, μαία, η του Μηνολογίου του Βασιλείου Β΄ (976-1025).

[25] Κακριδής Ι. Θ., *Ελληνική Μυθολογία* (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1986), 302.

[26] Πρβλ. το αναθηματικό ανάγλυφο του Νεοπτόλεμου από τη Μελίτη του 330-320 π.Χ. (Μουσείο Αγοράς Αθηνών I 7154). Βλ. Stewart, A., *Greek Sculpture. An Exploration* (Yale, 1990), εικ. 581-583.